

АЛЕКСАНДАР ПЕТРОВИЋ

САВРШЕНИ ЗАКОН СЛОБОДЕ

У трену духовног буђења између виртуелне инвазије транс-гених химеричних бића и вештаствене интелигенције са Запада и велике поплаве народа с истока не можемо замислити вреднији и достојнији тренутак за похвалну реч о Светом Сави и његовом делу. И на самом почетку принесимо као свећу сјај његове речи „...да они који чине тумачење о делима светлости, службу треба да почну од светлости”.¹ Тумачећи колико је у нашој моћи дела Светог Саве, кажимо да је кроз векове светлост српске културе канонске природе. Најбоље је можемо сагледати преломљену кроз призму два канона, *Номоканона* Светог Саве и *Канона осунчавања* Милутина Миланковића.

Канон је у свим помацима времена и у свим појавним видовима увек себи једнак облик. Он својом бити не допушта да истим појавама у различитим доменима опажања дају различита имена. *Номоканон* је учврстио веру, а *Канон осунчавања* знање. Оба канона повезују небо и земљу, Свети Сава кроз симфонију цркве и државе, а Миланковић кроз сагласје небеске механике и хронологије Земље. Овакво спајање може да збуни мисао која је навикла да дели и уситњава, али постојање канона који се преображава у времену а да не губи ништа од своје истине велика је утеха уму који у свим трошним променама тражи нешто постојано. Док је Свети Сава канон призивао кроз велико слово закона, Миланковић је канон исказао језиком математике јер у модерним временима утеха повезаности као да се преноси само математиком.

¹ Свети Сава, *Сабрани списи, Хиландарски ѿписик*, прир. Димитрије Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1986, 48.

У таквој „служби светлости” желимо да приступимо Светом Сави, кога су велики умови својим животом уздизали, тирани спаљивали и његов pepeo развејавали, а идеолози одбацивали и прећуткивали да би понизили његову мисао. Пред нама је Свети Сава сада и овде јер он и у овом времену поларизује историјски и друштвени живот раздвајајући оне који верују у службу светлости од оних што извесност будућности траже у сеновитим забранима. Та снага раздвајања светла и таме говори о снази присуства Светог Саве у савременом свету. Тама није само одсуство светлости, она има своје биће које живи у рефлексима и одразима. Она је иманентна овом свету, а светлост прелази све границе да би дошла до циља и овде и тамо.

Велика светосавска „служба светлости” је оно што треба да нас одржи између Запада и Истока. Још 1910. године Миланковићев претходник на катедри рационалне механике и министар народне привреде Коста Стојановић гласно упозорава да балканским државама „прети најезда са Запада, најезда системска, културна и разорна, гора и убитачнија од готских и монголских напада из времена сеобе народа”.² Иако не знамо како ће тачно изгледати, сеоба источних народа је опет почела да би се вечно враћало исто. Знамо само да ће, ако све буде потопљено, изнад воде и даље светлети Свети Сава као тачка неуништивног сећања из које ће све што је прошло опет почети. Не треба заборавити да је у неком тренутку XVIII века Београдски пашалук само педесет хиљада становника. Али је имао и светосавску силу да смрт преобрати у живот, умирање у рађање и мисао у дело.

Није било боље ни 1174, када је рођен Растко Немањић. Свуда је неизвесност јер Други Рим запљускују немирни таласи с истока, док се спрема бура са Запада „разорна, гора и убитачнија од готских и монголских напада”, која ће га и потопити. Ово васељенско царство није било само државна организација већ и гаранција равнотеже која се мора чувати да се свет не би нашао у расулу. Када је пало под крсташе 1204, показало се да тада настало расуло траје и до данас. И сама Света Гора постала је 1205. плен крсташа и пала под власт Бонифација, маркиза од Монферата који сили манастире да признају врховну власт римског понтифекса. Кардинал Бенедикт гради замак у Светој Гори, пљачка манастире и мучи монахе у потрази за скривеним благом. Не желећи да призна власт папе и крсташа, Сава напушта 1207. Свету Гору преносећи мошти свог оца Симеона у Студеницу.

² О делу Косте Стојановића види: Александар Петровић, „Коста Стојановић”, *Срби 1903–1914: историја идеја*, прир. Милош Ковић, Београд 2015, 604–626.

И када сам ту пробавио осам година, настадоше многи метежи у томе крају, јер прошавши Латини заузеше Цариград, бившу грчку земљу, чак и до нас, и улегоше и ту у свето место, пошто је настао велики метеж.³

Свети Сава је свестан непомирљиве силе супротности јер у житију Светог Симеона напуштајући Свету Гору каже: „...прођох, што рече, кроз огањ и воду...”⁴ А огањ и вода су се слепо сударали и савременици тог сукоба мора да су осећали да губе тло под ногама јер су крсташи на истоку жарили и палили по Новом Риму, а истовремено на Западу 1209. побили свих 10.000 становника града Безијеа на југу Француске. Чинило се да се од пожара који су пламтели са свих страна глава нигде није могла склонити.

Шта је у таквом метежу и расулу, у српској држави окруженој крсташима и распетој између православне Охридске архиепископије и римокатоличке Барске надбискупије, између источног и западног Рима успео да учини Свети Сава? Какво је то његово велико дело на чијем темељу почива канонска природа српске културе? Зашто је он велика личност и средњег и модерног века? Шта лежи у основи његових бројних сакралних и ходочасничких, просветљених и просветитељских, дипломатских и ктиторских, списатељских и законодавних, митопејски и онирички несравњивих делатности?

Оно што је све то омогућило десило се само у једном дану одлуке, *Ἡμέρα κρίσεως*, из кога извире светосавски живот све до данас. Изненада 1191. године Растко Немањић оставља своје ближње и одлази у Свету Гору да би симболично умро решен да излаз из круга опсена потражи изван токова појединачне и опште историје. Било је то напуштање света, жртва као први корак личности у свет. Стварање и жртва се допуњавају јер док Бог ствара, личност се жртвује. Они заједно чине свет који постоји и обнавља се само на њиховом укрштају јер жртва је одбрана постојања.

Велико дело Растка Немањића био је његов лични скок у слободу. Оставио је кућу, напустио породицу, отишао из двора. Доласком на Свету Гору одрекао се сваке власти осим оне над собом, и тиме стекао највећи могућу моралну силу. На тој личној снази почива ентелехија целог његовог живота коју можемо да видимо у свему што је урадио. Одвојио се од живота, али је и напустио извесност смрти и окренуо се бесмртности. Сва енергија вере и слободе је у том чину. *Imitatio Christi* нема снагу хришћанског

³ Свети Сава, *Сабрани списи, Житије Светиога Симеона*, прир. Димитрије Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1986, 116.

⁴ Исто, 117.

искуства без тога. Ако то превидимо, Свети Сава ће остати велика историјска фигура без премца, али његова личност ће остати нема.

Неразумно предавање слободи један је од оних ретких тренутака који показује премоћ личности над историјом. Оно побеђује рационално уверење великог инквизитора и оних који га следе да човек није кадар за слободу коју је добио као поклон од Бога. Супротно томе, Свети Сава је показао да је живот управо спремност за слободу овде и увек у векове вечности. То је златно руно српске културе које Аргонаути и поред свих напора нису могли да отму. Свети Сава је створио златну подлогу која се не троши, јер иако пут слободе јесте криза, српски би се рекло лучење, велика невоља за историјски свет, он је и неухватљиви обрт у коме се мало и невољно претвара у велико и сведржеће, а онај ко напушта историју постаје њен протагонист. Чврста тачка обрта управо је Света Гора као пут слободе, где он од Хиландара „незнатног и малог” ствара „велелепну појаву”.⁵ Свети Сава је тако својим одласком на Свету Гору остварио највећу победу за коју личност може да се избори. Изашао је из привида „малог” и „великог” и то одмах и сада, не чекајући и не огледајући се са стицањем услова. Била је то слава тренутка изнад времена. Личност је услов свих услова живота, а њена тајна преласка победа над историјом. Растко Немањић није чекао, слобода је неодложна потреба. Како каже непобедиви Суворов, минут може да одлучи битку, сат исход рата, а дан судбину земље. Исто важи и за личност – док чека, она губи све битке.

Супротно неодложности тренутка личног изласка било је опште ишчекивање како ће тећи историјски догађаји, јер је 1187. Свети гроб, кључ хришћанства, освојио Саладин. Док се крсташи покрећу да га поврате, Растков отац Стефан Немања поражен је на Морави 1190. и одведен као сужањ у престоницу Другог Рима. У тим околностима Растко као да не осећа никакву бригу за породицу и државу и одлучује да остави све да би у блеску епифаније уграбио слободу. Он је тако умро за породицу, умро за двор, умро за земљу, умро за цели видљиви свет. Али то умирање било је истовремено и рађање. Био је то велики подвиг напуштања историје, приче без краја и почетка. Он је имао посебан значај јер га је учинио члан владајуће породице коме је поверена област Захумља и све што постоји у њој. Нема другог сличног примера, осим младог кнеза Сидарте на Истоку. Историја не допушта тек тако да се изађе из њеног видокруга јер се тада мора покорити личности уместо да се ова клања њој, у нади да ће јој њен ток донети спасење. Неузнемирен историјом и њеним варљивим изгледима, напуштајући

⁵ Исто, 116.

своју улогу и све друге улоге с унапред написаним монолозима и дијалозима, Свети Сава је парадоксално отворио и својој породици и својој држави могућност да се избави историје.

Замислимо величину искушења тог дечака који се отргао привиду јер се уздигао изнад супротности праведног вољеног оца, који му је желео најбоље, и превејаног злог духа који му је желео најгоре шапућући му, а шта би друго, да се препусти моћи. Он је изашао изван установа породице и државе које чине темељ историјског света. Немојмо заборавити да је имао само седамнаест година. Време је, наравно, људско мерило које не говори о природи ствари, али нам помаже да схватимо природу привида. И да човек мора да се духовно роди да не би био само сан своје сенке. Тако се вери удахњује живот јер форма се временом истроши ако јој се не улива енергија личности, снага њене будности и њене жртве. Као и у свим световима који нису отпали од природе ствари, основно искуство Светог Саве је умирање за рађање. То је и хришћанско и видовданско искуство, али и искуство свих древних преримских средоземних култура које је Први Рим избрисао с лица земље. Вероватно је управо глад за таквим у Риму потиснутим отвореним личним искуством живота довела до премоћи хришћанства над империјалним политеизмом. Без личности нема религије, а нема ни самог света. Свет и личност налазе се у идентитету. Они који тврде тај идентитет су стубови на којима се држи све.

Требало је бити Свети Сава и пронићи да је слобода надхват руке и да нас од ње дели само историја. Требало је схватити да сви корени људских и нељудских ствари, све природе, живе и мртве, леже с друге стране, у трансценденталном свету скривене хармоније који се не може појмити. Зато је дејствујући скок у слободу једини додир са стварношћу и једини излаз, јер иако никада нећемо схватити тајнопис онога што јесте и онога што није, ипак се тако отвара пролаз између два света у коме се ствари јављају у неразрушивом поретку. Задатак личности је да отвори врата и то је оно до чега је Свети Сава сишавши са трона успео да се подигне. У другом миленијуму, нико као он. Он и сада упркос свему ни данас не допушта да се врата затворе.

О делима Светог Саве има небројених сведочанстава. Нико није више фрескописан по српским и манастирима других православних земаља. Нико међу људима нема такво мноштво племени-тих и незнаних сведока. Пре свих ту је народ сâм, који вековима налази Светог Саву у горама, пећинама, луговима, изворима да би га у многим топонимима и светим местима поистоветио са природом самом. У целој Србији налазе се посвећена места где се Свети одмарао, где је ударио својим штапом, где се сусретао, где је зборио,

где је чинио чуда, што се све заједно стапа у неизбрисиво сећање вечне садашњости. Његов животни пут украшен је безбројним причама. Оне вероватно не описују толико стварни живот колико начин на који је он показао да, како каже Лаза Костић, „машта је исто тако стварна као ма која друга функција човечијег мозга, као ма каква друга појава у природи, као падање кише, као севање муње, као сијање сунца”.⁶ Свети Сава делује као природна сила, он се стопио с природом до мере пантеизма. Учинио је да природа буде у идентитету са сећањем и да то остане неизбрисиво.

Али његово присуство се ни ту не зауставља. Он се јавља и у сну у коме живи исто као и на јави. Михајло Пупин сведочи да је његова мајка Олимпијада

...говорила [...] учитељу да нада мном бди дух св. Саве. Једног дана је учитељу рекла, у мом присуству, да је у сну видела како је св. Сава положио руку на моју главу и, окренувши се к њој, рекао: „Кћери Дијада, школа у Идвору ускоро ће бити тесна за твога сина. Нека онда пође у свет, где ће наћи више духовне хране за своју душу жељну знања.”⁷

Сан је био толико пророчки снажан да је Михаило Пупин у њему одсањао цео свој живот, у свему се држећи светосавског пута. Он је најбоља потврда да присутност Светог Саве не познаје границе међу јавом и мед сном.

Српско сећање се отуда не може избрисати, јер долази и из сна, а то не може учинити чак ни вековно програмско отимање и уништавање књига и докумената, као ни технологија која у свом освајачком наступу природу и човека покушава да претвори у слику без сећања. Да би се уништио Свети Сава, није довољно спалити његове мошти или учинити његове књиге недоступним, мора се уништити цела природа, морају се истребити живе врсте, исећи шуме, реке бацити у цеви, ваздух загадити, земља отровати, а душа заточити у култове технологије. И ту Свети Сава стоји на размеђу и чини избор и одлуку јасним. Зато у његовом делу и данас лежи снага народа који излазећи из комфорне обамрлости брани оно што је свето од медијског трансa света после истине. У одбрани храма светосавља и сваког дрвета и сваке капи воде и сваке слободне мисли лежи снага народа. Она се овог јануара 2020. широм

⁶ Лаза Костић, „Примедбе на 'Естетичке одношаје вештине ка природи'", *Огледи*, прир. Предраг Вукадиновић, Нолит, Београд 1965, 131.

⁷ Михајло Пупин, *Са њашњака до научењака*, дигитално издање пројекта „Антологија српске књижевности” Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®, Београд 2010, 8.

српске земље добро види на прослави Рождества, у непрекидним литијама општенородне одбране права на небо, као и у заштити права на земљу кроз покрете који чувају планинске реке да их не прогута молах капитала. И све је почело када се већ чинило да је народ пао губећи дах и издишући у ропцу опсесија и варавих обећања.

У *Карејском шийику* Свети Сава понавља да „сваки који хоће да спасе себе треба да се подвизава, да иде уским и тесним путем. Јер пут је кратак, браћо моја љубљена, којим ходимо”.⁸ Зато треба да се „изабира онај који хоће и жели да иде тесним путем и да уђе кроз уска врата”.⁹ На том тесном путу су и његови савременици, али и настављачи и сведоци у модерном времену. Атанасије Николић, први ректор Лицеја, оснивач Друштва српске словесности и Народне библиотеке, либретиста прве српске опере, који као противтежу реформаторима и њиховим тајним конвенцијама уводи прославу Светог Саве у српске школе. Прву светосавску беседу у слободној Србији почиње речима „Стој, стој, стој! Место на коме стојиш свето је!”¹⁰ За њим и његовим речима иде Милутин Миланковић, који пролазећи кроз отворена светосавска врата својим *Каноном осунчавања* повезује небо и земљу. Он се у *Усйоменама* сећа да је и сам певао на светосавским приредбама које је у Даљу организовао његов отац Милан. Од оца је остануло сину, тако да Милутин има снаге да и он крене правим светосавским путем. Он се одлучује на уску стазу и „...лутајући по лабиринту мисли, нађох се, као пред капијом пред овим питањем: ’Да ли је моја дужност да живим, радим и умрем у свом рођеном народу, који ми ево нуди оно што може да ми пружи?’ Та расуђивања изведоше ме из недоумице.”¹¹ Миланковић, пролазећи кроз отворена врата светосавске слободе, 1909. напушта каријеру успешног инжењера у аустроугарској престоници и долази на оскудне животне услове ванредног професора Београдског универзитета. Само тако је и могао, остављајући империјални свет иза себе, да се вине толико да у непроменљивој небеској механици нађе кључ за промене на Земљи.

И сâм сам, следећи Миланковића, први пут *видео* Светог Саву

⁸ Свети Сава, *Сабрани сѣиси, Карејски шийик*, прир. Димитрије Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1986, 37.

⁹ Свети Сава, *Хиландарски шийик*, 85.

¹⁰ Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком најисана*, прир. Милоје Р. Сарић и Александар Ж. Петровић, Српско друштво за историју науке – Савезни завод за интелектуалну својину, Београд 2002, 65.

¹¹ Милутин Миланковић, *Усйомене, доживљаји, сазнања*, прир. Александар Петровић, Завод за уџбенике, Београд 2017, 412.

на последњем састанку *Хеносвере* одржаном 1995. године на Светог Саву када су се у току једног дана измењала сва четири годишња доба и када су се у Аушвицу молили представници четири конфесије... Сви су [на састанку] говорили речима које су прекидали громови и ојачавале муње преносећи онај осећај који је Миланковић математички изразио, да небо учествује, да је његова присутност већа него што данашњи човек може да замисли. Реч се мора вратити небу да би опстао свет склада и светла, а не цивилизација сенки и одраза која исцрпљује природу у напору стварања паралелног света, продубљивања илузије и умножавања вештаствених облика. Човек не треба да изгради свог двојника, већ сам себе. Огледало треба разбити.¹²

Али сви поменути нису једини, већ с њима иду и они за које не знамо, а чијим животом струји чист светосавски дух. И данас има деце које, следећи пример Светог Саве одлазе у српске манастире. Поменимо само овде монахињу Теодосију (Петровић) из Грачанице, беспрекорну ћерку и сестру која је са 18 година надахнута подвигом Светог Саве напустила родитељски дом и школу и замонашила се. И искушеницу Јелену (Вуловић) из Благовештења, која је, завршивши факултет, на унутарњи позив напустила угодни световни живот. Знамо колико је данас тешко и готово немогуће усред карусела шарених слика стати сам наспрам свих и остати довољно сабран и непоколебив на уској стази. То непосредно сведочи о несмањеној привлачној снази великог дела Светог Саве. То добро потврђује и жива литургијска река која на Дан Светог Саве скоро непрекидно тече у Црној Гори, преливајући се преко свих гатова и устава да би сâмо небо претворила у цркву, јасно показујући величину и непролазност силе коју је ослободио Свети Сава.

Та сила је толико велика да је успела да узајамно привуче и повеже српске земље са Светом земљом, са средиштем драме Богочовека, и самом осом света. Монах Сава је у Свету земљу кренуо 1229, да би је обишао и 1234. Разлог путовања је био само један – оцртати себи и свом народу пут ка божанској енергији васкрсења. Та енергија, дошавши у Србију неразлучива од Светог Саве, тиме је толико појачана да је вековима као лава избијала у устанцима у којима се умирало за живот јер се и у мраку знало где је светло. Алхемија устанка била је трансцендентни идентитет српског светосавља и васкрсења Свете земље. Хаџи Рувим, духовни творац

¹² Александар Петровић, „О космичкој будућности”, предговор Изабраним делима Милутина Миланковића, књ 1, *Канон осунчавања*, Завод за уџбенике, Београд 1997, 23.

српске револуције, у зору Првог устанка по повратку са Свете Горе добровољно се предаје Турцима да би његовом свесном жртвом до краја васкрсла воља за слободу. Пред том блештавом енергијом историја је само сенка. Таква луча личности је била могућа јер је Свети Сава лично, сакрално и државотворно повезао српску и свету земљу. Савин биограф Теодосије говори да је „многе свете мошти у манастирима и у Јерусалиму и од патријарха затраживши и купивши, и свете службене одежде и часне сасуде, и по цијелој Палестини ако би налазио што свето и часно свети архиепископ куповаше, хотећи донијети у своје отачество”.¹³

Од муслимана је у Јерусалиму откупио „горњицу” – јеванђељску „горњу собу”, у којој се одиграла Тајна вечера. Уз Горњицу је купио и надградио манастир Светог Јована Богослова на Сионској Гори, где је Богородица дочекала своје последње дане. Све су то крсташи потом срушили, али траг остаје у сећању, које за разлику од памћења време не може да избрише. После Јерусалима отишао је у Јудејску и Синајску пустињу, где се у вери одржава најјача повезаност с Небом. Знао је да је пустиња извор из кога се у концентричним круговима шири историја. Ту је он тражио пут живог хришћанства. Нашао га је у манастиру Светог Саве Освећеног, коме ће као метох даровати манастир Светог Јована Богослова.

Лавра Светог Саве Освећеног спада у најстарије православне манастире на свету, са веома строгим правилима живота. По предању, када је Свети Сава први пут ушао у цркву Лавре, штап Светог Саве Освећеног се померио. Његовим доласком у тај манастир природа коју зовемо мртвом почела је да подрхтава, а пала твар се подиже препознајући у Светом Сави Српском онога који има исту силу као и њен први пастир. Он је тај штап понео у Србију заједно са иконом Богородице Млекопитатељице (коју је према предању насликао Свети Лука по истинском лику Богородице) у VI веку пророчки завештаном истоименом владарском сину, који ће за седам векова доћи у манастир и који ће, као и Свети Сава Освећени, делима и списима градити поредак Храма. Икону Богородице Тројеручице му је следећи Светог Саву Освећеног оставио Свети Јован Дамаскин и то ће се све заједно узнети у духовни обзор српске културе. Свети Сава Српски је одмах Богородицу Тројеручицу поставио за игумана Хиландара, који је тако небески оснажен постао највећи симбол духовног интегритета, повезаности са изворима хришћанства и самосталности српске цркве, државе и народа. Он

¹³ Теодосије, *Житија, Житије Светио̄ Саве*, прир. Димитрије Богдановић, Стара српска књижевност у 24, књиге, књ. 5, св.1, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 226.

је од тада угледно место према коме се обликује култура Србије, али истовремено и чистина својеврсног дијалога с Другим Римом, који се ослањао на моћне божанске силе међу којима је најзначајнија била његова заштитница, Богородица, чији се плашт чувао у Влахернској цркви. Тиме је Свети Сава успоставио равнотежу с Другим Римом и показао да Хиландар и српска црква уживају једнако високу заштиту. Било је то право освајање слободе, доследни наставак и успон његовог дечачког подвига. За само неколико година од првих десет Хиландар је имао деведесет монаха, а Сава је до 1200. постао најугледнија личност на Светој Гори, прави владар духовне васељене.

Због свега тога манастир Светог Саве Освећеног је најзначајније место на Савином путу по Светој земљи, у коме му је Богородица у најлепшем лику изашла у сусрет. Њене из дубине времена завештане иконе понео је као велики дар, да би се тако нашао у самом средишту догађаја до кога време не добацује јер протекли векови ништа нису могли да скрију, избледе и умртве. Зато је Свети Сава у језгру свог подвига жив као сам живот. Његовом стазом се и данас може ићи, било да је схватимо као лично поклоничтво, или као сакралну политику, или као државну дипломатију. Кроз све те оптике можемо са разних страна да видимо Светог Саву, који је српску културу повезао са извором и средиштем вере, спојио Балкан и Блиски исток у дејствујућу духовну целину. То сам непосредно схватио протеклог децембра 2019. идући његовим трагом по Јерусалиму, Израелу, Палестини, Галилеји, Јудејској и Синајској пустињи.

Све је данас другачије и све је исто као када је и он био. Манастир Светог Саве Освећеног стоји на истом месту и сва разлика је да се смрт сада отворено огледа у потоку Кедрон, који одвајкада тече у подножју зидина, али сада загађен и без живота. Окружен смрћу, манастир се уздиже до највишег живота осветљен стотинама светилки у њему и око њега, које се одзивају на низ седмочасовних литургија славе Светог Саве Освећеног. Тако је спој те велике двојице истог имена направио једно од најјачих врела хришћанства. Можда нигде у свету нема манастира такве снаге. И данас се он подвизава у непријатељском окружењу. Бедуини се својим насеобинама спуштају скоро до самих зидина манастира да би га опколили и протерали гризући јудејску пустињу, сужавајући могућност за подвиг или га чинећи још већим. На исти начин су и Косово и Метохија и сама Србија у окружењу оних који би најрадије заувек прогнали Светог Саву, сатерали га у прошлост и екскомуницирали било голим насиљем, било тиранским законима, или затрованом реком потрошачког обиља.

Манастир Светог Саве Освећеног је место правог живота хришћанства јер у њему нема туриста, нема продавница, нема електрике, мобилних сигнала, нема прошлости и будућности, већ само вечности. Уместо електричне енергије шири се енергија Светог духа, коју вештачка светлост технологије тако вешто потискује чинећи небо невидљивим и дух омамљеним. Литургија под воштаним свећама буди танано отајство јер када нестане заслепљујућег електричног светла, одједном се види свет. Ослобођен агресије технологије, свет се јавља у игри светла и сенке призивајући лелујаво сећање на саме обресе стварања. Када гледамо монахе који литургијски текст читају у светлу воштаница, чини се да би им било лакше да га гледају под јарким електричним светлом. Али да ли би тада литургија била боља, узнетија, искренија, срдачнија? Било би можда лакше, али дух светог отајства би се повукао дубље у сенку и нестао међу разговетним редовима. Вештачко осветљење је само привид просветљења који доноси тренутно олакшање, али чија цена је трајна тежина празнине. Технологија несумњиво има свој јасан разлог, али он не допире унутар зидова Светог Саве Освећеног, који отеловљује саму идеју манастира. Питање је, наравно, да ли је данас његово упорно чување од идеје технологије осуђено на пропаст и да ли ће се и овај манастир као и већина других наћи у електричној мрежи. Верујем да ће успркос свему издржати и ово искушење, и када сви таласи и буре технологије прођу он ће и даље под светлошћу свећа постојано држати своју службу, да би повезао оно што технологија развезује. Борба за светост света је велика победа овог манастира. Манастир Светог Саве Освећеног је један од последњих доказа да су чуда могућа и да свет може да се одбрани од најезде технологије.

Свети Сава и данас држи повезаност са Светом земљом и он је прави духовни владар видљиве и невидљиве српске земље која се протеже од Јерусалима до Москве. Повлачећи нити и свезујући их у својим типцима и *Номоканону* приближио је небо и земљу, народ и веру, видљиво и невидљиво. Док је на истоку васељенски император био надмоћан, а на Западу понтифекс максимус имао премоћ над владарима, Свети Сава је изградио равнотежу цркве и државе као истини најближи положај у стварности. У оквиру хришћанског наслеђа појавила се самосвојна српска симфонија. Створен је продужетак „свете земље” у српској средини. Сава је осмислио пут којим је православље сагласио са духом српског народа. А тај дух је слобода. Његова идеја је била да је сваки народ у непосредном односу према Творцу и да није неопходно посредовање намењеника у Цариграду и Риму, јер надмоћ се распада у немоћ, а једном постигнута равнотежа се не може изгубити. Њу не може да разори

ни василевс ни понтифекс, ма како настојали да овладају историјом. Равнотежа је увек надисторијска. Свети Сава је зато духовни владар не само онда већ и сада јер сама мисао о њему уноси поредак у замршену и занесену махнитост историје. Давно више нема василевса, неће бити ни понтифекса, а да Сава не спаја духовни и световни вид српске државе и она би у историјским вртлогу нестала. Њему је било јасно да се природно стање слободе односно слобода као природно стање мора одбранити. Близак идеји коју је много касније изнео Џон Лок, да су људи по природи добри, у *Номоканону* он каже:

Јер, природа је све учинила слободним, а замисао о ратовањима је донела робовање, пошто ратни закон налаже да побеђени у рату робују онима који су их победили и освојили. Робови или се рађају или постају. [...] Код робова нема поделе да је неко више или мање роб, јер је робовање недељиво.¹⁴

Време не доноси ослобођење, како обећавају идеолози, већ само промену форме ропства. Недељивост ропства настаје из забуне да се кроз историју напредује у слободи. У општем метежу буновне свести сасвим савремено Свети Сава указује да „јеретици имају лажну част, тамни су у светлости и ненаучени у истини, јер говоре да је слатко горко и горко слатко”.¹⁵ Такав идентитет истине и лажи је и данас моћно оружје оних који би да владају светом јер су изгубили власт над собом. Отуда није светосавље старо само осам векова. Тако је на површини времена, али да би се јавило морало је одувек постојати у сећању и у свету идеја. Осам векова је историја, а хармонија је вечна. Такво светосавље се може објавити онима који имају очи да виде, јер величина човека је у односу према свету идеја. Не одређује бројност народа његову величину, као што ни упорно ударање по клавиру неће произвести музику нити ће притискање тастатуре створити књижевност. Бројност лишћа не значи ништа, већ само небеска механика смене годишњих доба у којима расте непрегледно мноштво и потом нестаје као да га никад није ни било. Али када је корен ту, а он је на небу, у односу Земље и Сунца, стабла и лишћа ће увек бити. Светосавље извире из дубоког врела времена и у томе је његова вечност. А у тој вечности је и наш мир.

¹⁴ Наведено према: „Номоканон – Законоправило – Крмчија од 1220. године”, Катарина Рашић Михајловић, *Расијко Немањић – Свети Сава*, „К. Рашић Михајловић”, Београд 2004, 46.

¹⁵ Теодосије, нав. дело, 209.

Зато се и данас може срести Свети Сава у Светој земљи. Када сам ушао у гостопримницу манастира Света Катарина у Синајској пустињи, видео сам преко целог зида фреску *Аврамово љубље*. У њеном доњем левом углу на грчком језику фрескописац је записао: „Господњи дар кроз руке чеда Светог Саве. Лета господњег 2010. за време архиепископа синајског Дамјана.” Свети Сава и данас у пустињи извире из дубине сећања стваралачког духа. Он је жив у Светој земљи. То се потврдило и неколико дана касније на пријему код јерусалимског патријарха Теофила III. Док смо чекали да нас позову, случајно сам срео Венјамина, белоруског епископа борисовског и Мариногорског (Борисовский и Марьиногорский). Монаху Митрофану Хиландарцу и мени с осмехом је рекао да ће за неколико дана у Минску, 27. јануара 2020, бити освешћена црква посвећена Светом Сави. Тај глас била је сувише велика случајност да не би била епифанија. Свети Сава се јавља онима који га траже. Црква Светог Саве у Минску ниче у тренутку када повезаност треба да буде одговор на раздор, када у кризи треба победити себе и историју.

Није било могуће у том и овом тренутку не сетити се да је Свети Сава и заштитник Кремља јер је у Архангелском сабору на североисточној страни, тик уз великог кнеза Владимира, живописан у пуноћи своје божанске посвећености с оцем Симеоном уз натпис *српски чудотворци*. Он је једини свети лик који је насликан два пута у овом руском престоном храму, у коме су се руски владари и сахрањивали и молили пре сваке велике одлуке и одсудне битке. Живописан је два пута јер је два пута рођен и јер је Иван Четврти, руски цар, у њему видео идеал коме треба тежити као највећој сили победе над привидом. *Житије Светог Саве* Иван Четврти дао је да се препише осамдесет осам пута. Он се тиме учврстио у вери и наставио на своје претке јер је Савино *Законојравило* још 1274. на Сабору у Владимиру, када је руској држави било најтеже, проглашено за општеобавезни зборник црквених закона Руске цркве, у којој и данас важи као извор црквеног права.

Света Русија почивала је и почива на Светој Србији без обзира на историју и световне односе. А Свети Сава је српски мост Свете Земље и Свете Русије. Све ове три земље почивају на трансценденталној природи слободе. Свети Сава је златна нит која спаја одвојено, измирује сукобљено, усклађује нескладно. Он је *mysterium coniunctionis*, тајна претварања два у једно, мноштва у јединство. Та тајна и данас делује зато што је и даље тајна. Ми само можемо да је назовемо светосављем, још увек не знајући до краја шта је по природи и шта је прави промисао њеног јављања.

Можда је данас довољно да схватимо да је Свети Сава носећи склоп православља. Ово велико здање слободе које називамо

светосављем утврђено је списом којим је Свети Сава сублимирао свој животни пут. Назвао га је *Номоканон* јер је то књига велике повезаности у којој је сабрао своје лично, списатељско, монашко и владалачко искуство да би довео до сагласја општег небеску слободу и земаљску нужност. На таквом напору почивају све велике културе. Њиме је, како сâм каже, склонио облак које је заклањао светло. У поговору *Номоканона* осећа се његова радост због написаног:

Појавише се на светлост словенског језика богонадахнуте књиге ове, зване *Номоканон*, јер пре тога беху помрачене облаком мудрости јелинског језика. Али сада заблисташе, заправо протумачене бише.¹⁶

Свети Сава осећа да је на словенском или словесном језику написани *Номоканон* заправо излазак из таме на светлост на којој блиста у језику који сам у себи представља његово најбоље тумачење. Ово дело представља велико ослобођење српског језика, али и српске мисли која је образовала његов склоп. Не увиђајући то, многи модерни тумачи су у овом делу видели само марљиви сакупљачки или редакторски рад, покушавајући да га поново завију у тамни облак поклонства „јелинској мудрости”.

Није лако читати вишу математику *Канона осунчавања*, али је још теже прочитати ноетику светог Саве јер се изнад ње изнад јелинског нашао још један облак. Када сам *Номоканон* узео у руке, видео сам да ми читање иде тешко јер је за Светог Саву потребан преводилац. Зачудио сам се због тога, а стари Грци кажу да је чуђење извор филозофије, и запитао којим то језиком заправо говоримо ако морамо да преводимо Светог Саву. Под утиском да нешто сматрам највећим делом српске културе, а да не могу да га читам, погледао сам разлоге за то. Нашао сам да је проблем настао у XIX веку, када је на захтев политичке лингвистике из српског језика елиминисано 19 (и словима *дѣвѣйнаесѣи*) слова које је у свом писању користио Свети Сава. Наравно да без толиких слова није било могуће читати његове изрешетане редове. Можда је то био и циљ, јер је егзекуција над тим словима била нека врста нелегалне примене најстрашнијег римског казненог института *damnatio memoriae*, брисања из сећања. Врата светосавске слободе тако су политичком лингвистиком притворена и Срби су постали немоћни да прочитају оно што је Свети Сава говорио. Нико ко је то прихватао здраво

¹⁶ *Законоправило Свѣтоѡа Саве на срѣскословенском и срѣском језику 1*, прир. и прев. Миодраг М. Петровић, Епархија жичка – Манастир Жича, Краљево 2004, XXXV.

за готово није размишљао да ће стуб *Номоканона*, који је држао земље и светове, тако бити померен из лежишта где је носио сву тежину историјског живота. Као што су божанске фреске Студенице у исто модерно време обијали чекићем да би преко њих нанели слој нових омаланих ликова, тако су и реформатори чекићем разбијали писмо да би тајнописну дубину избрисаних слова заменили октроисаним скупом услужно измишљених и изопштених знакова. Био је то чин самовоље као и дахијска сеча кнезова.

Слова која су у XIX веку избрисана из бројног стања била су оптужена да нису практична, као што ни студеничке фреске које је духовно осликао Свети Сава нису биле довољно модерне, што је био довољан разлог да нестану као да никада нису постојале. Овакав начин размишљања карактеристичан је за англосаксонске филозофије утилитаризма и прагматизма, које су са истом циничном аргументацијом елиминисале с лица земље урођенике и ине древне културе. Филозофска школа утилитаризма заснива се на идеји да су људска бића рационална, себична створења, која теже што већој користи. Прагматизам слично сматра да идеје имају вредност само спрам користи. Истинита је она идеја која је корисна.

Међутим, утилитаризам и прагматизам дали су веома лоше резултате у лингвистици. Из њихове перспективе изгледало је да језик треба само начинити лакшим за употребу као zgodно средство споразумевања. То је исто као кад бисмо из *Канона осунчавања* одбацили формуле и прорачуне више математике јер су тешке за разумевање науци и научницима који су сазнање свели на моделовање и рачунарске симулације. Али када језик упрошћавањем постане средство, ни човек не може да избегне да и сам то не постане. Језик је чувар живота, радост слободе, и када се под било којим изговором слова као његови становници оптуже и осуде, лако је схватљиво да ће се то убрзо збивати и с људима који тим језиком говоре и пишу. И догодило се, наравно, у таласима опште ратне инвазије смрти, који су коначно решење за слова претварали у коначно решење за људе. Језик и народ су исто, ако народ не говори језиком свог имена, он нестаје. Када језик падне у понор политичких идеологија, то се исто деси и народу. Народу и нема шта друго да се догоди осим онога што се збива с језиком. Ако је неко заслужио да уђе у пантеон светитеља, онда су то управо тих 19 (*девејйнаесѿ*) слова мученика која су прва пала и после којих је остао непремошћени јаз одсуства целовитог издања *Номоканона*, а када бисмо га имали не бисмо могли да га прочитамо не поштапајући се преводом.

Заборав је почео да се шири јер је језик без Светог Саве тонуо до пуког оруђа, тешко се отимајући превласти привида. Смањила се моћ проницања тако да су отворена врата светосавља замењена

варавим утопијским пројекцијама. Они који су одавно стигли на циљ приморани су да крену на пут. Испоставило се да је то нешто најгоре што је могло да се деси јер је тих 19 (*деветнаест*) мучених слова имало апотропејску улогу чувара повезаности с другим светом, што идеолозима прагматизма и утилитаризма није јасно нити битно. Истина је да језик по својој природи тежи паду, од племенитих настају пракрти, пали језици, тако да данас многи древни језици и не могу да се прочитају. Упоредо с тим до краја века ће под притиском утилитаризма отеловљеног у технологији заувек нестати 90% свих постојећих језика. То је природа ствари, ентропија је неминовна. Али се у томе треба држати начела постојаности и најмање промене, као што то ради и природа сама. Супротно томе, идеолози политичке лингвистике су са својим утилитаризмом и брзином чистке довели језик на руб понора, где се губи повезаност са светом идеја у име славе пролазности и празнине.

Нама остаје само да се запитамо ко је пре него што су реформатори на своју руку преузели улогу чувара језика, ко је српски језик чувао за време дуга три и по века турског злостављања? Управо она неутилитарна и непрагматична слова која су политички лингвисти осудили без призива. Она слова која се налазе и која чине потку писања Светог Саве. Она су отварала пут ка светлости идеја и спречавала да се у помраченим временима дух не нађе безнадежно заробљен у материјалности пролазног света. У њима је био тајнопис светосавског кода. Невидљива хармонија је јача од видљиве, каже Хераклит, и по природи ствари код није непосредно видљив, није отворен, већ се мора одгонетнути. Незнање је навело на странпутицу да се значење писма тражи на површини, не увиђајући дубину из које оно извире, као и да је наш прави језик светосавски који је дат у јединству мисли, речи и дела.

Одбацити те знаке немуштим реформама је као кад би се нека слова избацила из азбука генетског кода, оне четворословне (аденин, тимин, цитозин, гуаннин) која гради ДНА и РНА, или оне од двадесет слова аминокиселина које граде протеине. При томе треба имати у виду да ове азбуке важе за цео живи свет, да је од њих саздано све живо од бактерије до човека и да у времену, у било каквој промени, њихов код остаје исти. Код није еволуирао у протеклим еонима и свим живим бићима практично је исти. Ако бисмо нека слова избацили да бисмо редуковали сложеност и смањили број могућих рекомбинација и тако живот лакше свели на утилитарна начела, то би водило неизлечивој аутоимуној болести.

Тако је и *Номоканон* канонски код српске културе без обзира на оно што се догађало и догађа у историји. Од канонског реда се

може одступити само по цену разарања аутоимуног система културе. И писмо зато не треба напречац насилно мењати јер то води умној немоћи и изопштавању из света. Живот је детерминисан најбољом могућом симфонијом или симетријом, сразмером небеског и земаљског, о чему Свети Сава говори у *Номоканону*. А то и јесте прави темељ писма. Зато је наш пут да поново почнемо да сричемо језик и слова Светог Саве и да реформаторски не злоумислимо да се генетски код културе може усавршити и променити тако да манипулацијом настану химерична бића која ће надживети своје ствараоце. Једноставније речено, може се мењати историја али не и човек, јер је он дат својом идејом коју материјалност настајања и нестајања не може да измени. Ми у списима Светог Саве треба да свећом и свим светилима тражимо свој код. То наравно не значи да треба да се вратимо Светом Сави, напротив, ми треба да пођемо од њега.

Управо зато што су привидно некорисна и непрактична, ова реформом презрена слова омогућавају тексту да дише и да се отима свођењу значења, опажања и закључивања на себично Ја које говори али не саопштава. Она су отворена светосавска врата слична знаку висарга (:) у санскрту, који омогућава узимање даха и сам текст претвара у дубоко дисање, измену енергија два света, исто онако како дишу све живе и рекло би се неживе ствари. Нечујна слова су чувала повезаност језика да би могло да се осети његово кружење, опток, првоток живота.

Ти знаш да језик изражава све, покреће се кружно, ставља све у кружење и двоструке је нарави: истинит и лажан. Оно што је у њему истинито углађено је и божанско и пребива горе с боговима, а оно што је лажно доле је с већином људи, а то је грубо и као јареће.¹⁷

Језик без тананих слова скривене мудрости несумњиво је груб и како би Платон рекао јарећи, подобан пре свега за надвикевање на пијаци и умножавање идола трга. А она су заправо ћутање пред тајном стварања, највиши степен до кога долази екстаза писма. Док се са тих деветнаест слова језик уздиже горе, где га упућује Свети Сава, без њих је лажан, отежао и подложен разнородном кварењу. Без њих тешко можемо да осетимо како језик кружи и побуђује кружење, већ само како постаје пасиван, немоћан да мисао и дело повеже у јединство. Зато је светосавски језик искидан реформом да телесно спаљени Свети Сава не би васкрсавао у духу и кружио као божанска истина. Језик по својој бити мисли Бога у

¹⁷ Платон, *Крајшл*, 498 ц.

себи, „а онај ко није размишљао о Богу, о људском духу и о највишем добру може постати красан црв у земљи, но добар син домовине и добар припадник државе никада неће бити”¹⁸

Када се тако склоне облаци прагматизма и утилитаризма, онда остаје чиста мисао која мисли себе. Остаје светосавље као искуство азбуке и кода живота и канон сам по себи. Време с тим нема ништа. Оно је трансцендентно по свој природи, а у историји се види само његов отисак и зато нема решења у времену. Време носи промену, али оно се неће променити јер увек стоји у себи носећи промену као свој ток који ништа не мења. Има оних који верују да време доноси ново, али како Платон вели у *Кратилу*, новост бића је у њиховом настајању. Постоје идеологије времена које сматрају да ће ток времена нешто донети када се убере јабука будућности. Али ту јабуку нико до данас није убрао јер се ниједна будућност није остварила. Да може, време би променило себе, изашло изван себе у екстази остварене будућности, али то није могуће јер његову природу промене није могуће сменити. Време је уз сву силу коју има само владар ропских природа. Ипак, оно мора да се покори Канону. Савладавајући време Каноном, Свети Сава је успоставио узор српске културе. Без узора, идеалне слике, ништа и не може да постоји и траје јер се под ударцем природних и духовних сила брзо и на сваки начин разграђује. Постоје наравно и узор зла, њима смо окружени, али они гризу и разједају сами себе да би се иза маске, јер зло не може да буде ништа осим маске, појавила гола и јадна баналност живота сведеног на клањање идолима. И Свети Сава суочио се са злом током живота, а и у вековима после. И он стрепи од зла и разбојника. Зато и каже:

Овај наш свети манастир, као што знате, опустело беше ово место од безбожних разбојника. Године 6708 (1200) месеца фебруара, 13. дан, у вечно пређе блаженство отац наш Симеон, заветом оставивши манастир овај на мени. Велику бојазан и тугу примих, прво због пустоши, а друго из страха од безбожних разбојника.¹⁹

Можемо добро да осетимо колико су бојазан, туга и страх Светог Саве савремени, знајући о каквим безбожним разбојницима је реч. Као да их никада није било више него данас. Он је обновио, подигао запустели манастир и сасвим је свестан да ће се појавити покварени и лукави људи који ће веру, патњу и жртву неимара,

¹⁸ George Berkeley, *Philosophical Works; Including the Works on Vision*, Dent, London 1975, 115.

¹⁹ Свети Сава, *Хиландарски тшћик*, 48.

вођени својим утилитаризмом, Свети Сава једноставно каже коришћу, покушати да оробе отимајући плодове племенитих напора.

Јер многим знојем и трудом обнови се ово опустело место и сврши се, и би заповеђено од оних који су га поставили, да буде слободно; ако се пак згоди да злом и лукавом вољом падне под власт покварених и лукавих људи, који не гледају ни на шта друго него на погубну корист, јадно јадник учиниће! И не само ово, него и крстове блажених царева, који они својом богољубивом вољом написаше у хрисовуље, дајући слободу манастиру.²⁰

Зато Свети Сава закључује на једини могући начин: „Трипут је он јадан и трипут проклет, ма ко био, ко погази слободу и ништа не помисли.”²¹ Они вођени коришћу стварно ништа не мисле, они слепо газе и грабе. И зато су проклетни јер газити слободу значи уздизати ништавило. Утилитаризам се може ширити тек када се згази слобода. Разбојници прво ударају на слободу и њу прво треба бранити од њих. Зато су српски монаси на основу уговора Јерусалимске патријаршије и Српске цркве о боравку српских монаха у Лаври Светог Саве Освећеног прво ослободили манастир од разбојника. Сазидали су велику кулу, на којој и данас дежурају браниоци, и у њој параклис, малу цркву, посвећену Светом Симеону, а потом и управљали Лавром Светог Саве Освећеног сто тридесет година током целог XVI и првих деценија XVII века.

И пред нама је, као и пред њима, борба са разбојницима. Свети Сава нам је оставио јасна упутства за борбу. „А само на једно пазити: по врлини живети и ништа друго; ако је могуће – дисати спасоносном речју, и свим што је на сазидање душе и на корист. Уз ово изгонити од вас извор свих зала, то јест љубав према новцу...”²² Тој повишеној будности он додаје и оријентацију: „Ни на десно, ни на лево, него по сили, колико ко има снаге, царским путем теците, сетивши се што јесте... Трудове плодова својих јешћеш. Блажен си, добро ће ти бити!”²³ Борба са разбојницима није тумарање лево и десно, већ пре свега равнотежа која почива на сећању у коме се једино јавља оно што јесте. Једино у сећању личност може да види себе, она не газе слободу, већ у њој тражи свој „уски и тесни пут”. А с друге стране једино слобода води до сећања. Робови немају право на сећање. Њима је дата само јабука будућности да издахну у пустињи времена. Свети Сава каже – сетите се онога што

²⁰ Исто, 62.

²¹ Исто.

²² Исто, 84.

²³ Исто, 47.

јесте. Јер то је оно што је увек једнако себи и не може одступити к оном што није. Не може се успоставити ништа идеалније од идеала. То је извор силе.

Зато је Свети Сава жив и данас, може да угрози превласт привида јер је идеал равнодушан према току времена. Идеал Светог Саве је заједнички именован слободу у свим окупацијама, турске која га је отела испод крила белог анђела и спалила, комунистичке која је забранила његову прославу или неолибералне која се труди да га иронично заточи у прошлост. Али Свети Сава, поновимо опет и увек, није прошлост већ сећање. А сећање обухвата све три категорије времена, а пре свега садашњост.

Свети Сава је идеални вид српске културе. Он је знао да се ништа не може догодити у појавном свету а да се већ није збило у свету идеја. Српска држава у мрачним врењима историје није нестала испод видокруга јер је Свети Сава поставио њен темељ с друге стране стварности, коју историја, ма како се упињала и претила, никада не може да досегне. У томе је значај светосавља у трену када се све или свет своди на своју слику. Владајућа површност не допушта да се уграби поглед у дубину живота који се налази и с ове и с оне стране. У покушају да освоји и потчини оностраност историја долази само до неуспеха саморазарања. То је прво значење идеалитета Светог Саве који је успоставио својим безазленим примордијалним чином изласка из пустиње историје у чисту слободу.

Отворена врата слободу заправо су једини излаз српског народа. „Ана Комнина [која је заминула непосредно пре рођења Раста Немањића] оправдавала је [у делу *Алексијада*] свог оца [цара Алексија I] да је само због завере против њега благо поступао против Срба, јер су његови противници баш онда кретали завере када се он спремао да сатре несносне српске устанике.”²⁴ Стефан Немања, „несносни српски устаник”, после пораза на Морави на повоцу је доведен у Константинопол и тек је Свети Сава успео да постави темељ равнотеже с Другим Римом и избави своју земљу од видљивог и невидљивог улара. Српски народ је од најранијих времена до данас био сметња току историје. Драгољуб Јовановић, последњи преживели стрељања у Крагујевцу 1941, сведочи да се пре егзекуције постројенима обратио фолксдојчер речима: „Ви, који ометате велике циљеве Трећег рајха...”²⁵ Велики циљеви историје,

²⁴ Никола Радојчић, „Вести Ане Комнине о Србима”, *Гласник Скопског научног друштва (Bulletin de la Société scientifique de Skopje)*, књ. 3, Скопско научно друштво, Скопље 1927, 13–24.

²⁵ П. О., „Преминуо последњи преживели стрељања у Шумарицама”, *Политика*, 22. 10. 2018.

од чијег остварења од давнина до данас нисмо видели ништа, за српски народ увек су били оптужница. Поделом Римског царства и потом великим хришћанским расколом он је практично осуђен на смрт, јер се граница забила у његово срце. Подела је требало да буде час анатомије на коме ће учени и моћни доктори сецирати мртво тело објашњавајући циљеве историје. Та осуда је свим каснијим поделама оживљавана и оснаживана. Разлог зашто она није и извршена јесте пре свега Свети Сава, јер се светосавље показало отпорним на све разорне историјске силе. И зато данас можемо да се питамо где је сада Византија, где је Османска, где је Аустроугарска империја, где је Германски рајх, где је совјетска и југословенска империја, и где је сада неолиберална империја пред Истоком који се буди? Колики је то списак историја наређала? А Србија непрекидно осуђена на смрт још увек је ту. Она то може захвалити скоро искључиво идеалу светосавља кроз који се повезују светови. Србија зато није земља, Србија је идеја. У тој презреној земљи коју зидари одбацише престоли су храмови јер она канонски умире и васкрсава као сама природа.

Уопште узев, са ругобом историје која извршава над човеком смртну казну пролазности, много тежу од саме смрти, може се изборити само победом у сфери идеала. И над Платоном, који доноси прву свест о свету идеја, извршена је смртна казна, као и над Сократом, јер се непрекидно понављало да квари европску мисао. Уврежило се да се идеализам посматра као негација стварности и да се нешто пориче тврђењем да је то *само* идеализам. Опште место и на пијаци и на катедрама, највиши домет „мудрости” јесте да је једина стварност материјализам, иако је знатно касније конструисан као опрека идеализму. Није лако отети се тој конструкцији јер у VI веку Јустинијан затвара „несносну” хиљадугодишњу Платонову Академију, не схватајући да Академија није сметња већ подршка.

После тога европска култура, уз ретке гласове против, урушила се у различитим облицима у отворени или мање или више вешто прерушени материјализам. Зато је Платон тако систематски порицан кроз целу европску историју, која не трпи сазнање да је само одраз света идеја којим се не може владати. Материја је пасивна и они који поверују у њу постају исто тако подложни јер, како увиђају и Њутн и Бошковић, она по својој природи не може бити носилац силе. Једини дејствујући облик силе су идеје. Платона који је донео то сазнање су почев од Аристотела с једнаким жаром одбацивали и средњовековни схоластици, инквизитори Белармин и Савонарола, у науци Френсис Бекон у име империјалног емпиризма и славе метода индукције, Декарт у име рђавог дуализма мислеће

и протежне супстанције, француски енциклопедисти у име рационализма, Маркс и Лењин у име чистог материјализма, Хајдегер у име пресократске невиности, Попер у име отвореног друштва и тако у недоглед, да би се и тако потврдила мисао Алфреда Вајтхеда да је европска мисао само низ фуснота на Платона.

Идеализам је у историји изашао на лош глас јер по својој природи не даје историји да све држи у руци. Европска историја је низ непрекидних напада на свет идеја, покушај да се он свргне и колонизује у реалности материјалног поседовања. Наравно безуспешно, али са потоцима крви који се и данас уливају у мора и океане. Зато краљ Милутин у Богородици Љевишкој даје да се наслика Платон, што је тада значило „несносни српски устанак”. Платон је заборављен (*damnatio memoriae*) у Другом Риму, који и не сања о томе да га живопише у неком од својих храмова, да би се тек у зору крсташких ратова после пола миленијума усудио да га стидљиво врати у образовање, а тек пре самог пада да га ослика у понеком храму. Али било је касно јер се знање одлило на Запад.

Други Рим је изгубио рат у свету идеја. Како је неко рекао, рат се мора добити пре него што почне. А на почетку треба да буде схваћен Платонов увид да је свет велико огледало, да је појавни свет настајања и нестајања само варљива слика света идеја. Била је то просветљена мисао која је показивала савршенство природе ствари. Можемо да је замислимо као месец који се огледа у води. Месец се неће наквасити, вода се неће усталасати. Ако то схватимо и прихватимо, онда сасвим другачије мислимо и сасвим различито делујемо. Зато толика мука Марсилија Фичина да први преведе целог Платона и зато унисоно оспоравање и омаловажавање и једног и другог.

Зашто је све ово важно за наше разумевање Светог Саве? Разлог је једноставан – Свети Сава такође види човека пред огледалом. То је основни положај човека у свету. Деловање је одређено степеном схватања рефлексije.

Кад је Петар Цукић, бивши градоначелник београдски...,

наводи Живомир Симовић у тексту „Прва огледала у Србији”,

...премештен за старешину у Карановац, догодио се овај случај. Кад се преселио, једном после ручка каже своје момку Сјеничанину да му из споредне сарачане (собице), где су све још ствари разбачане биле, до трпезарије донесе дувана из мушеме. Момак наравно, наоружан од пете до зуба, уђе у ту сарачану, и тек што је ушао чу се из ње пуцањ, а у исто време чу се и нека звука као од разбијених

стакала. Цукић и његова жена улете одмах у сарачану и шта виде! Сјеница стоји као укочен с пиштољем у руци, а спровођу њега, бивше, само на зид наслоњено повеће огледало лежи пробијено у стотину парчади. Питају га шта је било. – Шта је? – Ђавоља посла – одговара Сјеница. – Кад уђох у собу, стоји човек код дуvara, наоружан; ја за пусат, а и он за пиштољ, те на мене. Ну, мој први свети, пушка пуче, а *шаво* цикну са хиљаду гласова и нестане га... али остави иза себе хиљаду неких црепића од цахла.²⁶

Огледало се давно распукло на хиљаду „црепића” и циктање хиљаду гласова од којих сваки одражава само делић слике. Као да нико више не види и не чује целину, већ само расуте делове. А свест о огледалу је основни услов слободе. Они који је немају и без своје воље издаће слободу јер ће уздајући се у велико огледало технологије прихватити генетски химерична и вештачки интелигентна бића. Слика која упија човека и приморава да гмиже пред утилитаризмом и прагматизмом поништава сећање и осећање намећући дигиталну механику заборављања. Што је слика вернија, то је заборав моћнији.

Када је схватио огледало, Свети Сава је могао да се избори са историјом јер ње и нема нигде изван свести о њој. Следећи пророка Јакова, он тражи: „Будите творци речи, а не само читаоци, помишљајући у себи да који слуша речи и не чини шта је заповеђено њима, такав је сличан човеку који гледа лице своје у зrcалу: јер позна се и отиде и одмах заборави какав је био. А који је проникао у савршени закон слободе, оставши у њему, овај неће бити забораван слушалац, него је творац дела, блажен је тај” (Јак. 1, 21–25).²⁷

Данас као да и немамо скоро никога другог осим оних који гледају своје лице у зrcалу. Зато и треба да се замислимо шта Свети Сава хоће да каже. То није лако јер не схватајући силу огледала, ми смо заборавили ко смо и видимо себе само у својим одразима. Човек се погледа, или се дуго гледа, или се непрекидно гледа и заборави какав је био. Огледало одузима сећање без кога све је само понављање, а живот изгледа као механика подражавања. Зато и не можемо да се препознамо. Као онај момак из приче пуцамо у привид, не схватајући да не треба да ратујемо са својим сликама већ са собом. Заборав је заправо превласт привида, каже Свети Сава. А наш највећи проблем и јесте привид. Зато непрестано верујемо да ратујемо, не примећујући да се сукобљавамо са сопственим

²⁶ Живомир Симовић, „Прва огледала у Србији”, *Даница – српски народни илустрирани календар*, Вукова задужбина Београд, год. 6 (1999), 390.

²⁷ Свети Сава, *Хиландарски списак*, 46.

одразима у огледалу заорава. А ми смо себи једини достојан противник. Не схватајући то, подлегли смо привиду а не освајачима, јер привид је највећи освајач.

Време је да схватимо светосавље, које пре свега тражи да будемо оно што јесмо, да не бисмо ефемерно били опседнути огледалом и по томе тонули у заборав онога што нисмо. Окружени привидом са свих страна, треба да се вратимо на племениту светосавску уску стазу и да на њој изађемо из опсаде. Када добијемо борбу са привидом, добили смо и све остале. То је смисао оне речи да рат треба да се добије пре него што почне. Стога је једини начин да се не подлегне општем заборувању проницање у савршени закон слободе. А живот у савршеном закону слободе јесте сећање из кога следи дело. „Јер како треба ви да чините, написао сам вам, да положите као неко мерило и образац, не само вама него и онима који после вас остају у овом животу.”²⁸ Ове речи из *Хиландарског њишника* упућују нас ка мери, односно равнотежи, и обрасцу, односно узору и идеалу, као кодним начелима слободе. Када то схвати, личност постаје творац речи и делује у складу с њима, „журећи се кроз уска врата и тескобним путем који води у живот вечни”.²⁹ А на том путу преплићу се живот и смрт, настајање и нестајање, рађање и препорађање, осуда живота на слеђену смрт слике, и победа живота над временом које све леди у слику. Они који осуђују на смрт не знају да сами стоје пред огледалом.

Велико дело Светог Саве кроз свест о огледалу јесте победа над историјом. Свест о огледалу и његовим моћима је темељ сваке културе идентитета. Историја има мноштво својих потрага за идентитетом, али и своја два велика чвора. Оба се тичу основних трансценденталних форми опажања. Један чвор је време, оличен у загонетки Сфинге. Едип је то решио јер је стао пред Сфингом као огледалом у коме је непосредно познао време, али као „човек који гледа своје лице у зрцалу” „позна се и отиде и одмах заборави какав је био”. То је платио највећим ужасом убиства оца и рађања деце с мајком. Сва срж едипалног проблема је заборав идентитета, због кога Едип и убија оца и живи и влада на темељу заорава. То је касније названо Едиповим комплексом и то је велика болест душе. Синови ратовима, реформама и револуцијама убијају или свргавају очеве да би се домогли њихове власти. И цела европска историја је у томе. Осим Светог Саве. Нема примера међу европским владарским породицама да је едипални сукоб превазиђен и разрешен тако што је отац дошао сину као што је „преподобни”

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, 47.

„блажени”, „триблажени наставник” Симеон пришао Сави. Већ само то дело говори да је Свети Сава изашао изван историје и њених неразмрсивих чворова. Ту је поставио идеалитет који до данас није досегао.

Други чвор покретач историје је простор. Повезан је са библијском прасликом Каина који убија Авеља због земље, или општије речено простора. То братоубиство од онда до сада одржава историју у њеном пуном замаху. Али и ту је Свети Сава разрешио чвор мирећи насмрт посвађану браћу Стефана и Вукана својим узорним миром с оцем. Оно што се догоди у времену мора се поновити у простору. Историја као да је једноставно губила своју снагу у додиру са Светим Савом. Он је сједињујући супротности врата држао отвореним, иако су могла на сваки начин да се затворе. Цела историја извире заправо из породице и Свети Сава је знајући то створио идеалну породицу, владарску породицу, породицу која је владала собом јер се није изгубила у огледалу. Нема другог таквог примера владарске породице у познатој историји. Свети Сава је заправо разбио огледало историје и заборавио на коме она почива. И пред нама и сада довољно јарко блешти идеална породица у савршеном закону слободе. То је номоканон. Зато је српски народ и данас живо одан династији Немањића, којој се исказује поштовање веће него било којој другој владарској породици.

Шта ви било од нас да смо се свели само на историју без номоканона? О томе можда најбоље сведоче речи које долазе из велике даљине, али управо на таквом растојању можемо ствари блиско да сагледамо. Изговорио их је 11. јануара 2020. године премијер Индије Нарендра Моди на отварању музеја у Колкати.

Веома је жалосно да су из историје Индије, написане за време британске власти, изостављени многи њени важни видови. Навео бих оно што је написао Гурудев Рабиндранат Тагоре 1903. године: „Историја Индије није оно што учимо и памтимо за наше испите. Она говори само о томе како су споља покушавали да нас освоје, како су деца покушавала да убију очеве и како су се браћа међусобно борили за престо. Овакав приказ историје не говори о томе како су живели становници, народ Индије. Она им не придаје никакву важност.”

Гурудев је такође рекао: „Каква год да је јачина олује, важније је како се људи с њом носе.” Пријатељи, овај цитат Гурудева подсећа да су ти историчари олују видели само споља. Нису ушли у куће оних који су се борили с олујом. Они који то виде споља немају разумевања како су људи излазили на крај с невољама. На многа таква питања историчари се нису осврнули. У то доба нестабилности и

рата, ко је чувао свест своје земље, ко је преносио наше велико наслеђе народним нараштајима? То су чинили наша уметност, наша књижевност, наша музика, наши свеци, наши монаси.³⁰

То и сада чини Свети Сава. И Атанасије Николић. И Милутин Миланковић. И Михајло Пупин. И монахиња Теодосија. И искушеница Јелена. И они знани и незнани кадри да дигну поглед горе. Кад се окупимо овако у име Светог Саве, и он је овде с нама, и није тешко осетити да кроз врата која је отворио струји његов дух и његова просветљена личност. Свети Сава најбоље оличава моћну српску душу ослобођену чворова са њеним великим спокојством, визионарском отменошћу, нежном благошћу и снагом уравнотежености коју је добро видео и Бруно Барили говорећи:

...српска душа хиљаде година далеко од нас, по култури и хуманости... враћа нам делотворност израза, магнетични патос...

И додаје:

...монументална једноставност српске душе саткане од физичког мира, магнетичне духовности и од симптоматичне плахости, показује нам се у древном и патетичном виду, подгревајући у нама темељ осећајности и чудновате древне одлике предака које вену у нашој крви; [та душа] буди у нашем духу гробље храбрих, прикривених сећања.³¹

Барили нам заправо открива да су душа и сећање једно и када човек изгуби душу он ће нестати у забраву живећи само због будућности. Стога када пређемо од византијског хришћанства ка светосављу, прелазимо на веру која је лично сећање душе. Светосавско слагање мисли, речи, дела и живота треба да покрене људе да не буду забравни слушаоци, већ освајачи духовне самосталности, узвишеног идеализма, племенитости живота и миротворачке снаге.

Питање је само имамо ли данас снаге за светосавље да бисмо се под великим историјским притиском и смртоносним тровањима душе одржали у њему. Свети Сава нема никакву сумњу. Он каже:

Немојмо, о чеда и браћо, никада да поштујемо оно што шкоди, и да одбацимо оно што спасава. Јер ништа није од преданога нама немоћно или да не може да се исправља. Па ако би нешто од овога

³⁰ Narendra Modi, *Preserving Indian History*, Narendramodi.in, 11. January 2020.

³¹ Бруно Барили, *Српски райфови*, прир. Ђорђо Пелегрини, прев. Марија Живковић Фиати Прометеј, Нови Сад 1996, 34.

некима изгледало таково да је најслабије, ипак боримо се, претрпимо, поднесимо, храбро, присилимо мало себе. Јер нико лењив никада није постигао слободу... Оних су победни венци који добро трче, који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби.³²

Нисмо немоћни, све може да се исправи, па ако би некима и изгледало да смо најслабији, треба издржати да би се Свети Сава и у нашем времену поново родио. Он је симбол који не може да нестане, а они који понављају „ми смо своју кућу подигли на сред пута” су у дубоком забору који сам по себи, а не кућа на путу, води у беспуће. Где су, уосталом, кућу подигли у Либану, Ираку, Панами, Чешкој, Мађарској... ако не на путу? Супротно површном прагматичном погледу, који заправо и не зна куда води *йуџи*, ми смо кућу подигли на чврстој стени светосавља. То је исходиште свих путева у триплету времена које је прошло и које није дошло привидно раздвојено садашњошћу која у тренутку остварења ишчезава. Без тог увида Свети Сава је отворена али непрочитана књига. Описује се и набраја, али треба открити кодни текст који лебди као дух изнад свих времена. Прочитајмо са свим потребним помацима и феноменолошким заградама *Номоканон* и *Канон осунчавања* и зачудићемо се. Да ли ми све ово време без свести о томе пишемо једну исту, канонску књигу, у којој се налази кодни текст свих промена? Она је победни венац за оне који издрже трудове од борби на путу јер Свети Сава за њих и данас држи отворена врата. И да завршимо речима апостола Павла из Посланице Коринћанима (13): „Јер сад видимо као у огледалу, у загонетки, а онда ћемо лицем у лице: сад знамо делимично, а онда ћу познати као што бих познат.” Једном речи, на крају као и на почетку, Свети Сава је препознавање, а његов савршени закон слободе пут који води циљу на коме се већ налазимо лицем у лице.*

³² Свети Сава, *Хиландарски ѿиџик*, 84.

* Реч на традиционалној Светосавској беседи у Матици српској, у Новом Саду, 26. јануара 2020. године.